

Anotacijos

Martynas Liudvikas Rėza, *Raštai*, t. 6: *Archyvų tyrimai. Laiškai. Recenzijos*, sudarė ir parengė Liucija Citavičiūtė, studiją parašė Ona Aleknavičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2020, 391 p. ISBN 978-609-425-287-7 (6 tomas), ISBN 978-609-425-060-6 (bendras)

Šeštasis Martyno Liudviko Rėzos *Raštų* tomas, kaip rodo pavadinimas, skirtas archyviniams šio žymaus XIX a. lietuvių raštijos puoselėtojo palikimo tyrimams. Tomą sudaro keturios dalys.

Pirmojoje dalyje publikuojama Onos Aleknavičienės studija „Martyno Liudviko Rėzos asmeninio archyvo tyrimas“ (p. 15–120). Autorė, remdamasi Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne esančiu rankraščių katalogu *Verzeichnis der Bolzischen, der Hennigschen und der Rehsaschen Manuskripte und Karten sowie auch der in der Archiv-Bibliothek aufgestellten Handschriften* (liet. *Bolzo, Hennigo ir Rėzos rankraščių bei žemėlapių, taip pat archyvo bibliotekoje atskirai sudėtų rankraščių katalogas*), atliko asmeninio Rėzos archyvo rekonstrukciją – identifikavo didžiąją dalį jam priklausiusių rankraščių, aiškino dabartinę jų saugojimo vietą. Nustatyta, kad asmeniniam Rėzos archyvui priklausę, vėliau Prūsijos valstybinio archyvo Karaliaučiuje bibliotekoje saugoti, o 1945 m. į Lietuvą patekę rankraščiai dabar yra dviejose Lietuvos bibliotekose: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (didžioji dauguma) ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Rankraštyne (du vienetai). Kai kurie saugojimo vienetai pervežant buvo iširę, todėl jų medžiaga Lietuvoje buvo persikirstyta, suformuoti nauji saugojimo vienetai. Iš viso rasti 64 saugojimo vienetai su Rėzos archyvui priklausiusiais rankraščiais, 11 nerasta. Didelį tiriamąjį darbą

atlikusi studijos autorė išvadinėje dalyje nurodo padėjusi rimtus pagrindus tolimesniems įvairiapusės Rėzos veiklos tyrimams: „Atliekant rekonstrukciją rasti Rėzos autoriniai darbai, skirti visuotinei krikščionybės istorijai, Prūsijos Bažnyčios istorijai, Biblijos tyrimams, poetikos analizei ir vertimams, dar turi būti įvertinti mokslininkų: nustatyta jų sukūrimo istorija, mokslinė ir meninė vertė. Jie turėtų tapti tolesnių tarpdalykinių tyrimų bei leidimų šaltiniais. Autoriniai Rėzos darbai padidina galimybes jo kaip mokslininko kompetencijai pažinti ir indėliui į įvairias mokslo šakas nustatyti“ (p. 113). Studijos pabaigoje atliktas tyrimas pristatomas angliškoje santraukoje.

Antrąją *Raštų* tomo dalį „Veimaro radiniai“ sudarančiame straipsnyje „Martyno Liudviko Rėzos lietuvių dainynų (1820, 1825) paieškos Veimare“ (p. 121–137) Liucija Citavičiūtė nurodo Johanno Wolfgango Goethe'ės ir Schillerio archyve Veimare (vok. *Goethe- und Schiller-Archiv – Klassik Stiftung Weimar*) aptikusius tokius su Rėzos parengtu dainynu susijusius dokumentus: 1) vadinamąjį „Veimaro rankraštį“, t. y. Rėzos parengto 260 puslapių rinkinio *Dainos* rankraštį, kurį jis 1820 m. atsiuntė įvertinti Goethe'ei; 2) Rėzos, Jakobo Abrahamo Penzelio ir Goethe'ės korespondenciją dėl lietuvių dainų rinkinio (iš viso penki laišakai, jų faksimilės, perrašai su tekstologiniais ir vertimai su dalykiniais komentarais publikuojami trečiame knygos skyriuje (žr. toliau)); 3) Goethe'ės dviejų recenzijų rinkiniui *Dainos oder Litthauische Volkslieder* (1825) juodraščius (faksimilės, perrašai su tekstologiniais ir vertimai su dalykiniais komentarais publikuojami ketvirtame knygos skyriuje (žr. toliau). „Veimaro rankraštis“, nors anksčiau Lietuvos mokslininkų ir žinotas, detaliai tirtas nebuvo. Liucija Citavičiūtė, palyginusi rankraštį su išspausdintu dainų rinkiniu, nustatė, kad Rėzos Goethe'ei 1820 m. siųsto rankraščio dainų korpusas buvo labai artimas publikuotajam 1835 m. (p. 132). Veimaro bibliotekose Citavičiūtė aptiko ir dviejų reprezentacinių Rėzos parengto rinkinio *Dainos* egzempliorių pėdsakus, kurių skirtingi likimai taip pat aptariami straipsnyje. Tyrėja nustatė, kad Rėzos Goethe'ei dovanotas *Dainų* egzempliorius iki 1958 m. buvo saugomas Goethe'ės namuose-memorialiniame muziejuje, „[t]ačiau 2018 metais, atlikus Goethe'ės asmeninės bibliotekos patikrinimą, knygos jau nerasta ir dabar ji laikoma dingusia“ (p. 133). Vis dėlto Goethe'ės egzemploriaus paieškos atnešė netikėtų vaisių: straipsnio autorė Hercogienės Annos Amalijos bibliotekoje Veimare (vok. *Herzogin-Anna-Amalia-Bibliothek*) aptiko iki tol lietuvių bibliografijoje nefiksuotą reprezentacinį dainyno

egzempliorių, kurį Rėza padovanojo baronui Karlui von Altensteinui. Toje pat bibliotekoje aptiktas dar vienas *Dainų* egzempliorius be leidimo metų. Be *Dainų* rinkinio, Herzogienės Annos Amalijos bibliotekoje saugoma ir kitų Rėzos parengtų knygų: Kristijono Donelaičio *Metai* (1818), pirmas poezijos rinkinio *Prutena* tomas (1809), karo metų dienoraštis *Nachrichten und Bemerkungen aus den Feldzügen des jahres 1813–1814...* (1814), Reformacijos jubiliejui skirtas Rėzos eilėraštis *Liuterio dvasia [byloja] vokiečiams evangelikams* (1819). Kokiais keliais tos knygos pateko į Veimarą, anot Citavičiūtės, kol kas nenustatyta (p. 137).

Trečiojoje tomo dalyje „Laiškai“ (p. 141–274), parengtoje taip pat Liucijos Citavičiūtės, skelbiami 13 penkių adresantų laiškų, susijusių su lietuvių dainų rinkimu ir jų publikavimu: 1) trys Martyno Liudviko Rėzos laiškai: du Johannui Wolfgangui von Goethe’ei (1820 10 14; 1826 03 20) ir vienas baronui Karlui von Altensteinui (1825 10 12); 2) vienas Goethe’ės laiškas Abrahamui Jakobui Penzeliui (1818 12 22); 3) du Penzelio laiškai Goethe’ei (1818 12 05; 1819 01 24); 4) trys Pilupėnų mokytojo Endriko Budriaus laiškai Rėzai (1820 11 10; 1821 01 27; 1827 02 08) ir 5) keturi Ernsto Vilhelmo Berbomo (vok. *Ernst Wilhelm Beerbohm*) laiškai Rėzai (1835 03 06; 1839 04 27; 1839 07 07; 1839 11 12). Publikuojamos visų laiškų faksimilės, perrašai su tekstologiniais ir vertimai su dalykiniais komentarais. Ernsto Vilhelmo Berbomo laiškų perrašus, vertimus ir komentarus parengė istorikas Darius Barasa.

Ketvirtojoje dalyje „Recenzijos“ (p. 277–372) skelbiami, kaip minėta, du Rėzos dainų rinkiniui Goethe’ės rašytų recenzijų juodraščiai, devynių vokiečių ir lenkų kalbomis 1828–1829 m. spausdintų recenzijų bei trijų anonsų vertimai į lietuvių kalbą ir jų perrašai originalo kalbomis. Perrašus rengė ir į lietuvių kalbą vertė Liucija Citavičiūtė (ji taip pat iš esmės atnaujino anksčiau publikuotų recenzijų vertimus), o Franciszeko Siarczyńskiego recenziją iš lenkų kalbos vertė Eglė Patiejūnienė.

Knygos pabaigoje rasime santraukas vokiečių ir anglų kalbomis, asmenvardžių ir vietovardžių rodykles. Šeštasis tomas, kuriame skelbiama daug įdomios, dažnai į lietuvių literatūros istorijos mokslą pirmą kartą įvedamos archyvinės medžiagos, kokybiškai ir turiningai tęsia Liucijos Citavičiūtės *Raštų* serija pradėtą Martyno Liudviko Rėzos palikimo ir jo tyrimų publikavimo darbą.

Kristijonas Donelaitis, *Raštai*, t. 4: *Tarnybiniai raštai ir dokumentai: dokumentiniai leidimai ir vertimai*, vyriausiasis redaktorius Mikas Vaicekuskas; sudarė, dokumentinius tekstus parengė, iš vokiečių kalbos vertė ir įvadą parašė Vaidas Šeferis, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022, cxxiii, 323 p. ISBN 978-609-425-324-9

Ketvirtajame akademinį *Raštų* tome publikuojami Kristijono Donelaičio tarnybinių raštų ir dokumentų – ataskaitų, skundų, prašymų ir kitų dalykinio pobūdžio tekstų – dokumentiniai leidimai su vertimu į lietuvių kalbą.

Donelaičio tarnybinių raštų ir dokumentų leidimo tikslas – pateikti dokumentiškai tikslus (paraidinius diplomatinus), skaitmeninėmis priemonėmis parengtus ir šiuolaikiniais senųjų grafemų analogais perteiktus tarnybinių raštų ir dokumentų pagrindinių šaltinių perrašus. Be dokumentinių tekstų, pateikiamas reikiamas archeografinis aparatas ir Donelaičio tarnybinių raštų bei dokumentų vertimai į lietuvių kalbą – tai leis ir palengvins jų kultūrinę vartoseną Lietuvoje, padarys juos prieinamus lietuviakalbiams skaitytojams.

Apie šaltinius pateikiama visa reikiama archyvinė informacija, tad net jų nemačiusiam skaitytojui nesunku įsivaizduoti jų būklę saugojimo vietose. Su publikuojamais vertimais teikiami minimalūs kalbiniai ir dalykiniai tekstų komentarai.

Šio leidimo dokumentinių tekstų šaltiniai yra trejopi: surasti nežinomi autografai ir šaltiniai, žinomi autografai ir žinomi ankstyviausieji šaltinių nuorašai. Paties Donelaičio autografai yra skundai, pranešimai, prašymai, sutartys, ataskaitos ir komentarai prie kitų raštų.

Dokumentai sugrupuoti pagal temas į atskirus poskyrius: „Raštai ir dokumentai dėl naujų vargonų“ (4 dokumentai), „Raštai ir dokumentai dėl naujosios Tolminkiemio bažnyčios“ (4 dokumentai), „Pavieniai raštai ir dokumentai“ (12 dokumentų, tokių kaip raštas Įsruties teismo rūmams dėl krušos padarytų nuostolių, raštas Prūsijos vyriausybei Karaliaučiuje dėl mokyklos ir klebonijos remonto, pranešimas Tolminkiemio parapijiečiams dėl atskiros vietos Francui Boltzui bažnyčioje ir kt.). Daugiausia dokumentų, susijusių su byla dėl Tolminkiemio žemių reparacijos (24 dokumentai). Be Donelaičio autografų, čia yra du jo oponento Tolminkiemio dvaro valdytojo Teofilio Ruigio raštai, valdžios įstaigų raštai Įsruties apskrities separacijos komisijai, šios komisijos posėdžių protokolai, matininko Neubauerio raštas ir Gumbinės Karo ir domenų rūmų

sprendimas separacijos byloje. Paskutiniame skyriuje sudėti Donelaičio prašymai Rytų Prūsijos vyriausybei skirti jam kunigą-adjunktą (2 dokumentai).

Taip pat skaitytojui svarbu ir patogiu, kad įvado pabaigoje apibendrintai aptariami ligšioliniai publikuojamų dokumentų tyrimai, jų atsiradimas ir recepcija „filologinėje apyvartoje“, pradedant Martynu Liudviku Réza (p. xc–xciii).

Nors dauguma šiame tome publikuojamų šaltinių yra tarnybiniai raštai, kurių atsiradimo impulsas buvo konkretūs Tolminkiemio klebonijos administraciniai ir finansiniai reikalai, tačiau atsižvelgiant į nelygstamą Donelaičio reikšmę mūsų kultūrai šie tekstai laikytini ypatingos nacionalinės ir tarptautinės reikšmės kultūros paveldu. Tad visa ši dokumentinė donelaitika, atspindinti naujausius archyvinis atradimus, nuo šiol lauks savo skaitytojų, tyrėjų ir interpretatorių, patogiai ir preciziškai sudėta į vieną knygą. Leidinys skirtas tekstologams, lingvistams literatūrologams, literatūros ir kultūros istorikams bei visiems, norintiems giliau pažinti Donelaičio gyvenimą bei veiklą.

LIUCIJA CITAVIČIŪTĖ, MINTAUTAS ČIURINSKAS

Žavinta Sidabraitė, Birutė Triškaitė, *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 1: *Vienos šeimos istorija: Mielckes vs. Milkai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022, 571 p.: faks. ISBN 978-609-425-263-1. ISBN 978-609-425-264-8

Prūsijos lietuvių raštijos istorijoje ypač ryškus XVIII a.s. išjudinęs lietuvių kultūrinį ir literatūrinį sąjūdį ir iškėlęs pirmąjį lietuvių poetą Kristijoną Donelaitį. Tačiau vis dar mažai buvo susitelkiama prie tą sąjūdį išsiūbavusių asmenybių. Dabar vienas po kito pasirodė net du kapitaliniai mokslo veikalai, dvi kolektyvinės monografijos. Pirmoji skirta Ruigių šeimai ir Pilypo bei Povilo Ruigių literatūriniam paveldui¹, antroji – ne mažiau garsios Milkų šeimos ir jos kultūrinio bei literatūrinio indėlio tyrimams. Lituanistinė Milkų šeimos istorija Prūsijos Lietuvoje apima beveik visą XVIII šimtmetį.

¹ Ona Aleknavičienė, Grasilda Blažienė, *Povilas Frydrichas Ruigys. Monografija, gramatikos indeksai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020, 414 p.; Ona Aleknavičienė, Grasilda Blažienė, par., *Povilo Frydricho Ruigio gramatika Anfangsgründe einer Littauischen Grammatik (1747)*: faksimilė, kritinis leidimas, vertimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020, 564 p.

Žavintos Sidabraitės ir Birutės Triškaitės parengto dvitomio antroji dalis *Dokumentinis Milkų šeimos palikimas*² buvo išspausdinta kiek anksčiau. Dabar pasirodė pirmoji dalis – monografija. Joje pateikiama Milkų šeimos genealogija ir labiausiai lietuvių raštijai nusipelnusių šios giminės atstovų, Petro Gotlybo Milkaus ir jo sūnaus Kristijono Gotlybo Milkaus, biografijų bei literatūrinės veiklos tyrimas. Autorės remiasi unikalia medžiaga – Milkų šeimos dalykiniais laiškais, publikuotais antrajame tome, ir kitais, dar niekur neskelbtais šaltiniais, surastais net 16 užsienio archyvų ir bibliotekų.

Monografiją sudaro trys skyriai: 1) Birutė Triškaitė, „Milkų giminė Prūsijos Lietuvoje: nuo XVII link XX amžiaus“; 2) Birutė Triškaitė, „Petras Gotlybas Milkus – lietuvių kalbos ir raštijos puoselėtojas; 3) Žavinta Sidabraitė, „Kristijonas Gotlybas Milkus: kūryba patvirtinta ištikimybė gimtajam kraštui ir jo kalbai“.

Pirmojo skyriaus, „Milkų giminė Prūsijos Lietuvoje nuo XVII link XX amžiaus“, autorė Birutė Triškaitė pirmame poskyryje pateikia nenutrūkstančią Milkų giminės keturių šimtmečių genealogiją. Duomenys surinkti išstudijavus krikšto, santuokos ir mirties įrašus Tilžės, Mielkiemio, Vėluvos, Žydkiemio ir kitų Prūsijos Lietuvos parapijų bažnyčių metrikų knygoose, dabar saugomose užsienio archyvuose. Iš įvairių kitų šaltinių surinkti duomenys apie giminės atstovų studijas, profesijas, socialinę kilmę, ryšius su kitomis garsiomis giminėmis ir kt. Pirmasis lietuvių raštijoje iš šios giminės pasireiškė Petras Gotlybas Milkus (1695–1753).

Antrame poskyryje remiantis archyvų medžiaga aprašoma Petro Gotlybo tėvų šeima ir gyvenimo aplinkybės. Paaiškėja, kad Milkaus tėvai laikė save vokiečiais, tėvo giminė į Prūsiją atsikraustė XVII a. iš Vakarų Pomeranijos, motina buvo tilžiškė. Vienintelis nustatytas ryšys su Didžiąja Lietuva – Petro Gotlybo senelis iš motinos pusės kilęs iš Kauno vokiečių bendruomenės. Be kitos naujos medžiagos, atskleistas faktas, kad Milkus turėjo dvinį brolių, kuris per Tilžės įkūrimo 200 metines pasakė kalbą, išspausdintą Karaliaučiuje.

Trečiame poskyryje pateikiama medžiaga apie paties Petro Gotlybo Milkaus šeimą, čia taip pat randama daug nežinomų faktų. Atskleista naujų duomenų apie jo žmoną, kuri buvo ypač nusipelnusių lietuvių raštijos veikėjų

² Triškaitė Birutė, Sidabraitė Žavinta, par., *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos 2. Dokumentinis Milkų šeimos palikimas = Die Hintergründe der lituanistischen Bewegung im 18. Jahrhundert in Preußen 2. Das dokumentarische Erbe der Familie Mielcke*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, 283 p.

Šimelpenių dukteris ir sesuo. Apie tris sūnus, iš kurių labiausiai žinomas Kristijonas Gotlybas Milkus, jau buvo rašiusi ankstesnėje monografijoje Žavinta Sidabraitė. Iki šiol beveik nežinota apie dukteris ir posūnius, iš kurių vienas mokė lietuvių kalbos Halės Lietuvių kalbos seminare, o kitas buvo kviečiamas rengti lietuvišką giesmyną.

Antrasis skyrius, „Petras Gotlybas Milkus – lietuvių kalbos ir raštijos puoselėtojas“, parašytas tos pačios autorės Birutės Triškaitės. Pirmame poskyryje šaltiniais paremta Milkaus biografija pateikiama platesnėje kultūrinėje ir literatūrinėje Prūsijos Lietuvos panoramoje, pateikiama naujės medžiagos apie Milkaus studijas ir darbą Jono Jokūbo Kvanto vadovaujame Lietuvių kalbos seminare.

Antrame šio skyriaus poskyryje aprašoma didelę išliekamąją vertę turinti Milkaus veikla lituanistinio sąjūdžio sukūryje, išryškinamas jo vaidmuo lietuvių raštijos proveržyje ir įsijungimas į Kvanto lietuviškos raštijos projektą bei pirmąsias gautas užduotis – žodyno ir gramatikos rengimą, Biblijos vaikams vertimą. Plačiau apsisistojama prie jo atlikto Naujojo Testamento ir visos Biblijos vertėjo ir korektoriaus darbo.

Trečiame poskyryje Milkus pristatomas kaip Prūsijos vietinės valdžios įsakų vertėjas į lietuvių kalbą.

Trečiąjį knygos skyrių „Kristijonas Gotlybas Milkus: kūryba patvirtinta ištikimybė gimtajam kraštui ir jo kalbai“ parengė antroji monografijos autorė Žavinta Sidabraitė. Jame ji pristatė XVIII a. lietuvių raštijai (ir grožinei literatūrai) nusipelnusį minėtojo Petro Gotlybo Milkaus sūnų Kristijoną Gotlybą Milką, kurio vardas minimas greta lietuvių grožinės literatūros pradininko Donelaičio. Pirmame poskyryje analizuojamos šimtmetį Prūsijos Lietuvoje formuotos lituanistinės tradicijos, kai lietuvių kalbos mokėjimas buvo „simbolinis kapitalas“, susitelkiama prie keletą metų trukusios Milkaus jun. filologinės polemikos su kitu žinomu raštijos veikėju Gotfrydu Ostermejeriu dėl lietuviškų giesmių vertimo, poetikos principų ir giesmynų rengimo, kur susigrūmė tradicija ir naujovės.

Antrame poskyryje remiantis archyvų šaltiniais nušviečiama iki šiol buvusi beveik nežinoma Kristijono Gotlybo Milkaus, jo brolio Danieliaus Frydricho Milkaus bei Rytų Prūsijos mokyklų inspektoriaus Christopho Friedricho Heilbergo patriotinė santalka, jų švietėjiška veikla rengiant ir leidžiant religinio ugdymo ir kalbos mokymo knygas (gramatiką ir žodyną) lietuviams. Tos knygos

tapo vadovėliais Lietuvių kalbos seminare. Naujai pažvelgiama į Kristijono Gotlybo Milkaus žodyno pratarmes, tarp kurių yra Immanuelio Kanto „Draugo prierašas“.

Trečias poskyris „Originaliosios grožinės kūrybos link“ atskleidžia lietuvių raštijos brandą Švietimo epochoje, Johanno Gottfriedo Herderio idėjų ir Kristijono Donelaičio lietuviškos kūrybos poveikį Milkaus jun. pasaulėvokai ir kūrybai ir sąmoningą jo posūkį link pasaulietinės literatūros – poezijos. Milkus jun. suvokė etninę ir kultūrinę Prūsijos (Mažosios) Lietuvos ir Didžiosios Lietuvos bendrystę. Šiame tyrime paskelbiamas faktas, kad jis tapo pirmuoju autorinės lietuvių literatūros populiarintoju vokiečių kalbos kultūriniame regione – publikavo ištraukas iš Lietuvoje populiarios Mykolo Olševskio knygos *Broma atwerta ing wiesznasti*.

Ketvirtame poskyryje tikslinama ir gausiai pildoma tyrimų medžiaga apie pirmąją lietuvišką istorinę poemą *Pilkainis*, kuri yra didžiausios apimties ir vertės poezijos kūrinys iki Donelaičio ir pateikiama šio kūrinio literatūrinė analizė.

Monografijos pabaigoje esančios archyvų ir bibliotekų santrumpos parodo plačią šaltinių paieškų erdvę, išpūdingos apimties yra panaudotų šaltinių ir literatūros sąrašas. Leidinyje pateikiamos kokybiškos rankraščių faksimilės, yra nuotraukų.

Monografija ženkliai papildė iki šiol sukauptas žinias apie XVIII a. Prūsijos Lietuvos lietuvių raštiją ir gali praturtinti senosios raštijos tyrėjų bibliotekas.

LIUCIJA CITAVIČIŪTĖ